

Közben azonban a gyulafehérvári fejedelmi udvar egyik köztisztelőben álló papja, nevelője és tudósa, Kereszturi Pál nem csupán haragra gerjedt a röpirat hírének hallatán, hanem maga is hasonló becsmérő hangnemben egy ellenröpiratot készített az ismeretlen szerző és műve ellen, a fejedelem tudta nélkül. Váratlan lett a folytatás. A fejedelem fel fogása szerint ugyanis a *mocskolódásra nem mocskolódással kell felelni, a becstelenséget nem teszi semmissé mások új becstelensége*. Ezért úgy rendelkezett, hogy Erdély, illetőleg a hatalma alatt álló többi területen kutassák fel, gyűjtsék össze és égessék el a két röpirat példányait. Rendelkezését százszázalékosan végrehajtották: *ma egyetlen példányt sem ismerünk egyikből sem*, még a királyi Magyarország területéről, sőt, még külföldről sem. Csakis Rákóczi György levelezéséből tudunk arról, hogy ezek ténylegesen kinyomtatott és terjesztett röpiratok voltak. Az 1642-es esztendő végére azután a nagy port felvert könyv-vita hullámai elenyésztek.

Könyvtörténetünk, nyomtatványtörténetünk ma szegényebb két kiadvánnyal, és mindnyájan gazdagabbak vagyunk számos emberi tanulsággal.

†Fehér Erzsébet

Irodalom. Szilágyi Sándor: Rajzok és tanulmányok. I. Lorántffy Zsuzsanna, Budapest, 1875; Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. I., Budapest, 1879. 716. sz.; Illési Sándor: Adalékok Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony irodalmi működéséhez. Magyar Könyvszemle 1888; Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VII. Budapest, 1900; Hegyaljai Kiss Géza: Lorántffy Zsuzsanna I. Rákóczi Györgyné fejedelemasszony. Élet és jellemrajz. Tahitófalu, 1929; Pintér Jenő: A magyar irodalomtörténet tudományos rendszere. III. A magyar irodalom a XVII. században. Budapest, 1931; Fehér Erzsébet: Pataki nagyszonyok. Sárospatak, 1991.

Egy református borsodi főúr, báró Vay II. Miklós

Mottó: „Jó magyarnak lenni igen nehéz, de nem lehetetlen.”
(Széchenyi István)

Száznegyvennégy évvel ezelőtt, 1873-ban a tiszáninneni evangélikus, református egyházkerület tavaszi közgyűlésén Miskolcon Kun Bertalan püspök hosszan méltatta előadásában Alsózsolca neves szülöttének, báró Vay II. Miklósnak azt az addig 50 éven át kitarató és gyümölcsöző munkáját, amit a református egyház és annak iskolái javára végzett. Többször utalt arra a világi politikai életútra is, amelyet a báró ugyanezen idő alatt megtett. Báró Vay II. Miklós élete valóban két színes szálból fonódott össze: az országos politika és a református egyház szolgálatából, s lett a két szálból olyan zsinór, amely a XIX. századot csaknem átérte, s amely sokaknak akár mértékül is szolgálhatott. Ez az írás ezt az életutat követi szálanként is, összefonódottan is.

GYERMEK- ÉS IFJÚKORA

1802. április 29-én, éppen 215 éve Alsózsolcán született báró Vay I. Miklós hadmérnök és Adalsheim Johanna első gyermekeként. A szülők főúrhoz illő gondos nevelésben részesí-

tették. Házitanítói azok a legkorszerűbb pedagógiai elveket valló és gyakorlatot folytató Váradi Szabó János és Wilhelm Egger voltak, akik az akkori világhírű svájci pedagógus, Heinrich Pestalozzi által kidolgozott pedagógiát követték. A német nyelvet kisgyerekkortól kezdve az édesanyjától tanulta. A református gimnázium két évfolyamát Kecskeméten végezte, majd magántanulónként Pesten érettségizett. Előtte Cleynman pesti német lelkész konfirmálta. Tőle tanult hittudományt, dogmatikát és egyháztörténetet is. Érettségi után jogot is Pesten végzett, majd Bécsbe költözött nyelvtudása tökéletesítésére. Édesapja ösztönzésére beiratkozott a politechnikumba, ahol kémiát tanult, mezőgazdasági és technológiai ismereteket szerzett.

Házasságot kötött Geinmüller Nórával. Szeretetteljes családi életet éltek, 6 gyermekük született, közülük III. Miklós híres szobrászművész lett.

Előtanulmányai során szerzett jogi, gazdasági és egyházi ismeretei lehetővé tették, hogy 23 évesen bekapcsolódjon előbb a vármegyei, majd az országos szintű politikába és a református egyház életébe is, ahonnan közel 70 évi szolgálat után, matuzsálemi korban a halál szólította ki.

A VÁRMEGYE ÉS AZ ORSZÁG POLITIKUSA

Nagyon korán, már 1825-ben Zemplén vármegye aljegyzője, később alispánja lett. 1830-ban országgyűlési követ volt. 1831-ben az ország 5 megyéjében és a Jászságban koleralázadás tört ki. Mint kormánybiztost őt küldték a nyugalom és a rend helyreállítására. Ugyanekkor Borsod megyei főispáni helytartó is volt. 1840-ben Zemplén megye országgyűlési képviselője. 1844-től a magyar Szent Korona egyik őre volt, e minőségben először. 1845-től a helytartótanácsban tanácsos. 1847-ben Galíciában éhséglázadás tört ki. Ő kapott megbízást ennek lecsillapítására. Több mint 20 évnyi változatos politikai tisztség után 1848-ban érkezett el politikusi tevékenységének egyik magaslatára.

A forradalom kitörésekor tagja volt annak az országgyűlés által választott küldöttségnek, amely Kossuth vezetésével Bécsbe utazott. Báró Vay Miklós nem volt forradalmár, sokkal inkább reformpolitikus. Az egyik írás így jellemezte: *„Politikai pályáján nem volt a rohamosan haladó gyökeres fejlődés zászlóvivője. A csendes, nyugodt haladás elvéhez ragaszkodott, de hazáját szerető hű magyar volt minden ízében, minden csepp vérében.”* 1848-ban az első felelős magyar kormány kialakítása előtt Batthyány Lajos belügyminiszternek szemelte ki, de végül Szemere Bertalan kapta a megbízást. 1848 nyarán a nemzetiségek lakta területeken lázadások voltak, amelyek megszüntetésére a nádor királybiztosokat küldött ki. Legfontosabb feladatuk a polgárháborús veszély elkerülése, a választások zavarmentes lebonyolítása, a nemzetőrség felfegyverzése és az erdélyi honvédtoborzás beindítása volt. A Királyhágón inneni részek biztosává István nádor Vay Miklóst nevezte ki. E minőségében 1848. július

Vay Miklós báró

11-én látogatást tett Nagyszébenben. A szászok megnyugtatóására „*kijelenti, hogy a magyar kormánynak nincs szándékában átalakítani a szászok önkormányzatát, csupán idejélmúlt kiváltságaik eltörléséről volna szó*”.¹

1848. augusztus 19-én ugyancsak Nagyszébenben parancsba adta Béldy Ferencnek, hogy tartóztassa le „*a Román Komité két tagját, August Trebonin Lauriant és Nicolae Balanescut*”.² 1848. október 10-én „*Bárén a Vay Miklós által kiküldött nemzetörök és honvédek meg-rohanják és szétkergetik az összegyűlt román felkelőket*.”³ Kolozsvárott az intézkedéseivel nem voltak elégedettek, ezért kérték a kormányt, hogy helyette egy erősebb királybiztost küldjenek Erdélybe.

1848. október 21-én hirdetményt tett közzé, amelyben kifogásolta azt, hogy Puchner Antal főhadparancsnok királybiztosi intézkedései ellen törvénytelen lépéseket tett, egyben felszólított biztosi intézkedéseinek további végrehajtására, és kinyilatkoztatta: „*minden rendetlenséget megszüntetni, a rendbontók, zavargók és bűjtogatók ellen erőteljesen fellépni elhatározott szándékom*”.⁴ Végül is működése nem felelt meg sem a közvárankozásnak, sem a saját reményének. Ez csalódással töltötte el. Megfosztották hivatalától, Debrecenben rendőri felügyelet alá helyezték.

Batthyány Lajos miniszterelnöki lemondásakor az újonnan alakuló kormányban a hadügyminiszteri tisztelet szánta neki, de nem lett az. A királytól ennél sokkal jelentősebb ajánlatot kapott: 1848. szeptember 22-én kelt levelében a megüresedő miniszterelnöki széket báró Vay Miklóssal kívánta betölteni. E ritka ajánlatot a főúrnak volt lelki ereje elhárítani. A megbízás ellenkezett az elveivel. Emiatt a bécsi udvar megharagudott rá, s 1849-ben a szabadságharcban való részvételéért perbe fogták. Ez 1852-ig elhúzódott. Nem sikerült megvédenie magát. Előbb halálra, ezt enyhítve 4 év börtönre ítélték, amelyből 8 hónapot és 9 napot le is töltött. Kiténtetéseit visszavonták. Szabadulása után évekre visszavonult a politikai élettől Golopra. Birtokain gazdálkodott. Ferenc József 1860-ban visszahívta a politikai életbe, október 20-án udvari kancellárrá nevezte ki. Vay Miklós e tisztséget azzal a reménnyel vállalta el, hogy e pozícióban talán segíteni tudja a magyar alkotmányosság visszaállítást, ami az 1860-as októberi császári diplomával súlyos csorbát szenvedett.

Csalódnia kellett, ezért lemondott megbízatásáról. 1861. július 18-án a császár felmentette.

Visszatért Pestre, ahol mint igaz hazafit lelkesen ünnepezték, mert a nemzet törvényes jogainak elismerése és biztosítása nélkül nem volt hajlandó együttműködni a bécsiekkel.

Őszinte híve volt Deák Ferencnek és az általa kimunkált 1867-es kiegyezésnek, s az annak alapján indult szabadelvű haladásnak. Visszakapta koronaőri tisztségét is, amelyet összesen 34 éven át gyakorolt. 1865–67-ig Borsod megye főispánját tisztelheték személyében. 1884-ben a főrendi ház alelnöke, 1888-tól haláláig elnöke volt. Báró Vay II. Miklós politikai pályája nem különült el a református egyházban élete hosszáig tartó szerepvállalásától.

AZ EGYHÁZ SZOLGÁLATÁBAN

Már zsenge ifjúkorában, 22–23 évesen a dunamelléki főtiszteletű református egyházkerület tanácsbírája lett. Ugyanezt a tisztséget töltötte be az alsó-zempléni egyházmegyében is. Emellett a tályai egyház főgondnoka is volt. 1838-ban a szatmárnémeti főgimnázium

1 Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerk.: Hermann Róbert. Videopont Kiadó, Budapest, 1996. 115.

2 Uo. 136.

3 Uo. 178.

4 Uo. 184.

főgondnoki tisztségét is ellátta. Iskolaügyekben egyre nagyobb rálátással bírt. Elválaszt-hatatlanak tartotta a protestáns egyházat és az iskolaügyet. Kezdetektől fogva magáénak vallotta azt a gondolatot, mely szerint: „... ki virágzó protestáns egyházat akar, annak akar-ni kell virágzó protestáns iskolákat is”. Az 1843/44-es és az 1848. évi vallásügyi törvényeknek ő volt a szövívője. 1840 és 1849 között a tiszántúli református egyházkerület főgondnoki tisztségét töltötte be. 1849-ben nyilvános szereplése egy időre megszakadt. 1849 és 1860 között a bécsi udvar a református egyház ellen többször is durva támadást indított. A kormányzat mindent megtett a protestáns egyházak működésének ellehetetlenítéséért. Betiltotta a presbiteri és általában az egyházi gyűlések tartását. Szándékában állt az egyházkerületek szétzilálása, átszervezése, úgy, hogy azok katonai kerületekbe tartozzanak. 1850–54-ig Haynau rendelete által kivételes állapot jött létre, amely a protestáns egyházakat törvényes működésükben megbénította. Ez az evangélikusokat és a reformátusokat cselekvésre készítette. Folyamodványt írtak a nádor feleségéhez, Mária Dorottyához, amelyben feltárták az egyház szomorú helyzetét. A főhercegnő igyekezett közbenjárni az uralkodónál. Nem sok sikerrel. Az osztrák kormány 1859. szeptember 1-jén kiadta a *Protestáns Pátens*t, amely alapjaiban sértette a protestánsok autonómiáját. Az egyház ezt nem fogadhatta el, hanem határozottan tiltakozott ellene. Ezt igazolja a miskolci avasi templomban 1859. novemberében tartott nevezetes ülés, amelyen jelen volt Vay Miklós is. Ennek jegyzőkönyve is le-szögezte: „... protestáns egyházunk szabadságából egy hajszálnyit sem engedünk”.⁵ A jegyzőkönyv a jelenlévő főúrról pedig így emlékezett: „... jelenlétével nagy lelkesedést öntve a szokatlan nagy gyülekezetbe”.⁶ Vay báró 1860-ban ennél többet is tett. Az ő vezetésével utazott Bécsbe az a küldöttség, amelynek úti célja a pátens visszavonatása, a református egyház autonómiájának visszaállítása volt. A delegációt nem bocsátották ugyan a császár elé, de Vay Miklós magánkihallgatáson átnyújthatta neki az egyetemes protestáns egyház emlékiratát. A kihallgatás majdnem egy óra hosszat tartott. Ez volt az első reménysugár arra, hogy a hitfelekezet visszanyerheti korábbi jogait.

Az egyház eközben sem tétlenkedett. Az 1860-ban kelt 350. sz. esperesi körlevél arról tudósította a lelkészeket, hogy a május 1–2. napján tartott egyházkerületi gyűlésen Zsarnay Lajost püspöknek, Vay Miklóst főgondnoknak választották, akik elfoglalták hivatalukat, még mielőtt erre engedélyük lett volna.

A 351. körlevél pedig így méltatta a helyi lelkészek helytállását:

„... jegyzőkönyvileg kijelenteni rendeltetett, az egyházkerület részéről az, hogy egyházke-rületünkhöz tartozó lelkipásztorainknak szent vallásunk szabadsága melletti hű örállásu-kért, s a válságos viszonyok közt kitüntetett lelkierőért, nemes bátorságuk és önmegadással kifejtett szilárdságukért, melyet semmi befolyás meg nem ingathatott, – hálás elismerés nyil-vánítván jegyzőkönyvileg megörökíttessék”.⁷

Vay Miklósnak mint főgondnoknak a református iskolák ügye mindig a legfontosabb feladatai közé tartozott. Működésük anyagi feltételeinek előteremtését, és a tartalmi, szer-vezeti kérdések jó megoldását egyformán fontosnak tartotta. Mind közül kiemelkedőek voltak a sárospataki főiskola érdekében tett intézkedései.

Ezek közül való: a sárospataki főiskola és gimnázium újjászervezése; ezek működésének érdekében alapítvány létesítése és alaptőke gyűjtése; az akadémián történeti tanszék létre-

5 A Tiszáninneni Ev. Ref. Egyházkerület 1873. évi jegyzőkönyve.

6 Uo.

7 Evangélikus Egyetemes Közgyűlési Jegyzőkönyv 1894. máj. 23. 4.

hozása; a gimnáziumi tanárok létszámának gyarapítása; az intézményi fegyelmi rendszer javítása; a szabad tanítás elvének bevezetése.

A főgondnok ezekkel az intézkedésekkel romolhatatlan érdemeket szerzett magának. Szándékában állt a főiskola egyetemmé fejlesztése is, de ez a törekvése nem válhatott valóra. Nevéhez fűződik a főiskola fennállása 300 éves évfordulójának ünnepe, ami országos terebélyesedett. Ez írás bevezetőjében leírt emlékülést Kun Bertalan szuperintendens e gondolatokkal zárta: „*De ki győzné mind elsorolni azon üdvös dolgokat, melyek országszerte elismert bölcs elnöklete alatt egyházi s iskolai életünk előnyére fogatosítottak! Legyen elég az elsoroltak után bölcs kormányzatának, s igaz protestáns lelkületének dicsőítése végett kimondani, hogy főgondnoksága alatt erősödött meg tanácskozásainkban az a közszellem, mely képessé tette egyházkerületünket úgy egyházi, mint tanügyi téren sok reformkérdések szerencsés megoldására.*”

Báró Vay Miklós pátriárkai korban, 92 évesen, 1894. május 14-én hunyt el Budapesten.

Tisztelői az MTA oszlopcsarnokában elhelyezett ravatalánál róhatták le kegyeletüket. Az evangélikus egyház közgyűlésén így emlékezett róla: „*Hazánk közéletének egyik kimagasló alakja volt ő, és az összes magyar protestánsizmusnak méltó büszkesége, ki a két evangéliumi testvérfelkezet között fennálló jó viszony fenntartására, a testvéri kapocs szilárdítására mindig nagy súlyt fektetett, [...] élénken él mindnyájunknál, hogy hajlott kora daczára mily lelkes készséggel elnökölt a két evangéliumi egyház [...] együttes ülésén, s nem csekélyebb készséggel volt mindig egyik főtényezője, sőt vezére a két testvéregyház csatlakozásának, ha jogaink együttes erővel való védelméről, vagy erélyesebb érvényesítéséről volt szó.*”⁸

Az alsózsoltai Vay-kripta

képességeinek részben a gondviselésnek köszönhetett. Meg bírta szerezni, ami ettől több: meg bírta tartani úgy a trón, mind a nemzet folytonos bizalmát. Nem tántorította meg se egyik, se másik túlzó keresése. Igazi hazafi volt. Egyházának pedig bálványozott oszlop-embere, kinek nevét sokáig fogja emlegetni a protestáns világ.”⁹

Életútjára tekintve tehát érvényes Széchenyi István mottóul választott gondolata.

Neki sikerült jó magyarnak lenni.

Farkas Ferenc

⁸ Uo.

⁹ Lévay József naplói 1894. máj. 15.